

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนในชนบทและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชน โดยได้ทำการศึกษากลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในด้านการติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยน ความร่วมมือ การแข่งขัน การขัดแย้ง และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชน การวิจัยเป็นแบบเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการเป็นลำดับดังรายละเอียดต่อไปนี้

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 รวมทั้งเอกสารข้อมูลทางราชการ เช่น แบบสอบถามข้อมูลการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช. 2ค) แบบสอบถามความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ประวัติชุมชน การก่อตั้งกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลหมู่บ้าน และศึกษาข้อมูลจากกลุ่มบุคคล โดยสอบถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ทำงานในชุมชน ได้แก่ พัฒนาการตำบล เกษตรตำบล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม/องค์กร กรรมการกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม ผู้อาวุโส เป็นต้น เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชน เพื่อประมวลความคิดในการที่จะกำหนดแนวทางและประเด็นในการศึกษา ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตทางด้านเนื้อหาโดยศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่มีการปฏิบัติกิจกรรมระหว่างกันในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ รูปแบบความร่วมมือ การแข่งขัน ความขัดแย้ง การประนีประนอม และปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกัน คือ ผู้นำ ความเป็นเครือญาติและผลประโยชน์

การเข้าถึงพื้นที่

ผู้วิจัยได้เริ่มเข้าพื้นที่ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2539 ผู้วิจัยได้แสดงสถานภาพของตนเองว่าเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เข้ามาศึกษาชุมชนเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ทางสังคม การทำกิจกรรมต่าง ๆ การรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนการติดต่อสื่อสารกันและกันของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อจัดความสงสัยของชุมชนที่มีต่อผู้วิจัยขณะที่อยู่ในชุมชน

ระยะแรกผู้วิจัยเน้นสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคยกับคนในชุมชน เพื่อให้การศึกษาวิจัยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ให้ได้ทราบถึงข้อมูลที่ชัดเจนน่าเชื่อถือที่สุด จึงจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนให้เกิดความไว้วางใจ โดยเฉพาะผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม/องค์กร คณะกรรมการกลุ่ม สมาชิกกลุ่มและสมาชิกในชุมชน เพื่อให้เกิดการยอมรับและจิตใจเสมือนกับเป็นคนในชุมชน การพบปะพูดคุยสนทนาเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชน การวางตัวเป็นกันเองกับชาวบ้านทุกคน ทำให้ชาวบ้านให้ความสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้วิจัยเป็นอย่างดี อีกทั้งยังเข้าไปร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน ดังเช่น งานประเพณีปอยหลวง งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น ได้ใช้ประโยชน์จากการร่วมกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์เยี่ยมเยียนพูดคุยเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วิถีชีวิต วิถีการผลิต โครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ รวมทั้งการเข้าร่วมกิจกรรมการประชุมขององค์กรชุมชนในบางครั้งบางโอกาส เช่น การประชุมกลุ่มแม่บ้านสุขาภิบาลทุกวันที่ 21 ของเดือน เพื่อการซื้อหุ้นของสมาชิก พิจารณาเงินกู้ของกองทุน โดยมีการรับเงินกู้ยืมคืนจากสมาชิกและจะมีการปล่อยเงินกู้ให้กับสมาชิกพร้อมกันในวันเดียว นอกจากนั้นก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านเกษตรในบางวัน เป็นต้น ทำให้เอื้อต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล นอกจากกิจกรรมดังกล่าวแล้วผู้วิจัยก็ได้เข้าร่วมปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านกับผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำกลุ่มกิจกรรม เจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดจนร่วมให้ข้อเสนอแนะการดำเนินโครงการต่าง ๆ โดยผู้วิจัยได้ทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ตลอดจนการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง หลังจากนั้นผู้วิจัยได้นำข้อมูลในส่วนที่ได้ดังกล่าวมากำหนดประเด็นในการสนทนากลุ่มย่อยที่เป็นผู้รู้ประมาณ 7-8 คน โดยได้จัดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ตามสภาพแวดล้อมและความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในกรณีที่มีข้อมูลบางประเด็นไม่ชัดเจนพอ ผู้วิจัยก็จะใช้วิธีการเสาะแสวงหาคำตอบจากกลุ่มบุคคลเดิมและกลุ่มสมาชิกผู้รู้ในชุมชน เพื่อรวบรวมและทำการตรวจสอบข้อมูลแล้วทำการวิเคราะห์ต่อไป

การดำเนินการเก็บข้อมูล

1. เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามเตรียมไว้ล่วงหน้า เช่น ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลในระดับลึก โดยจัดลำดับประเด็นให้ ยืดหยุ่นและสามารถเพิ่มหรือลดประเด็นสัมภาษณ์ได้ตามสถานการณ์ การสัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นคำถามไว้เพื่อให้ได้ข้อมูล ดังนี้

- ความเป็นมาของกลุ่ม/องค์กร
- กลุ่ม/องค์กรในชุมชน
- กิจกรรมของกลุ่ม/องค์กร
- การเข้าร่วมในกิจกรรมของสมาชิกกลุ่ม/องค์กร
- ผลประโยชน์จากการทำกิจกรรมของกลุ่ม/องค์กร
- ความร่วมมือระหว่างกลุ่ม/องค์กร
- ผู้นำกลุ่ม/องค์กร
- ฯลฯ

เมื่อตั้งประเด็นไว้แล้ว ผู้วิจัยใช้คำถาม "อย่างไร" และ "ทำไม" เพื่อให้ได้ข้อมูลในลักษณะเจาะลึก คือทราบความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักให้ลึกที่สุด ซึ่งจะช่วยให้สามารถนำไปวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ได้

1.2 แบบบันทึกภาคสนามของผู้วิจัย เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการบันทึกรายละเอียดจากการสังเกต การสัมภาษณ์ การเข้าร่วมกิจกรรม และการเสวนาพูดคุยกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ตลอดระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย ในกรณีที่ข้อมูลได้จากการสังเกต ผู้วิจัยสามารถบันทึกได้ทันที แต่การสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะบันทึกหลังจากการสัมภาษณ์ทันที การที่ไม่บันทึกต่อหน้าผู้ให้สัมภาษณ์นั้นก็เพื่อที่จะจัดความระแวงและเพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์แสดงความคิดเห็นได้เต็มที่ ขณะทำการบันทึกผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลไปด้วยเพื่อดูว่าได้ครบถ้วนตามที่ต้องการหรือไม่เพียงใด แล้ววางแผนการสัมภาษณ์และการสังเกตต่อไป

2. การเก็บข้อมูลและวิธีการรวบรวมข้อมูล

ในระยะแรกผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเกี่ยวกับประวัติของชุมชน ลักษณะทางกายภาพ จำนวนครัวเรือน จำนวนประชากรและอาชีพ สาธารณูปโภค การเมืองการปกครอง สาธารณสมบัติของส่วนรวม ลักษณะการตั้งบ้านเรือน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม จากผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ผู้นำกลุ่ม สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ และชาวบ้าน โดยการใช้ข้อมูลมือสองและการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างที่กำหนดประเด็นที่ต้องการในบรรยากาศที่เป็นกันเอง

หลังจากเก็บข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชนแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลแบบเจาะลึกเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของกลุ่ม/องค์กร วัตถุประสงค์ของกลุ่ม กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ กิจกรรมที่ปฏิบัติที่มีกลุ่มอื่นเข้ามาร่วม โดยการสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่ม/องค์กร คณะกรรมการกลุ่มและสมาชิก และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการในชุมชนในประเด็นความเป็นมาของการก่อตั้งกลุ่ม การมีส่วนร่วมของสมาชิกในกิจกรรมของกลุ่ม ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในการดำเนินการกิจกรรมของกลุ่ม/องค์กรด้วย

นอกจากการสัมภาษณ์แหล่งข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยยังได้มีการจัดสนทนากลุ่มย่อยของกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน โดยได้จัดสนทนากลุ่มย่อย กลุ่มประมาณ 7-8 คน เป็นการสนทนาที่กระตุ้นให้สมาชิกได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ การสนทนากลุ่มย่อยเป็นวิธีการที่ช่วยให้สมาชิกได้แสดงความคิดเห็นของตนได้เต็มที่ตามที่ทัศนคติของตนเองอย่างเปิดเผยและจริงใจในขณะสนทนากัน ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถาม เช่น ประวัติความเป็นมาของกลุ่ม วัตถุประสงค์ของกลุ่ม กิจกรรมที่กลุ่มดำเนินการ กิจกรรมใดบ้างที่มีกลุ่มอื่นเข้ามาร่วม/ไม่เข้าร่วม เพราะเหตุผลอะไร ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ กลุ่มผู้นำ คณะกรรมการกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม ครั้งละประมาณ 7-8 คน เป็นกลุ่มขนาดกำลังเหมาะที่จะก่อให้เกิดการถกประเด็นปัญหาและการเสวนากลุ่ม ทำให้ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นการแสดงความคิดเห็น พฤติกรรมของผู้เข้าร่วมเสวนาของตนออกมา ทำให้ได้ข้อมูลในส่วนของอารมณ์ ความรู้สึกที่แสดงออกมาถึงสภาพเหตุการณ์ความคิดเห็นในแง่มุมต่าง ๆ ขององค์กรชุมชนที่ก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรในชุมชนที่มีอยู่

ในระหว่างที่ทำการศึกษาวิจัยอยู่ในพื้นที่นั้น ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่ม/องค์กรในชุมชน เช่น ร่วมประชุมกับกลุ่มต่าง ๆ ร่วมงานปอยหลวง ร่วมงานบุญต่าง ๆ ร่วมงานศพ ร่วมงานพัฒนาต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ร่วมเสวนากลุ่มย่อย เป็นต้น ทำให้ได้สังเกตเห็นการแสดงความคิดเห็น

การร่วมมือกันของกลุ่ม หรือมีข้อถกเถียงกันในเรื่องการทำกิจกรรมภายในกลุ่ม ในการเข้าร่วมกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยได้สังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมไปด้วย และยังทำให้สามารถสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทำให้ได้ข้อมูลในส่วนของคุณรู้สึกรู้สึกและความคิดเห็นในแง่มุมต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในชุมชน

ผู้วิจัยได้ใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลประมาณ 12 เดือน คือเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2539 ถึงเดือนมิถุนายน 2540 ในบางช่วงผู้วิจัยได้ถอนตัวออกมาเพื่อทำการตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลที่เก็บไว้ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการควบคุมบทบาทของตนเองที่จะพิจารณา ข้อมูลด้วยความเป็นกลางมากที่สุด เมื่อเก็บข้อมูลได้สมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยจึงถอนตัวออกมา

การตรวจสอบ การวิเคราะห์ข้อมูล และการนำเสนอ

ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ ที่จะตอบตามวัตถุประสงค์ แล้วทำการจำแนกเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยที่กำหนดไว้ สำหรับการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยใช้การบรรยายและการสรุปเชิงวิเคราะห์